

Sprawność czynności a dobrostan emocjonalny jednostki: zarys modelu¹

Aleksander A. Gorbatkow²
Instytut Pedagogiki i Psychologii
Akademia Świętokrzyska w Kielcach

ON THE DEPENDENCE OF EMOTIONAL WELL-BEING
ON A LEVEL OF PERFORMANCE: PROPOSED MODEL

Abstract. In many researches the following data are received: the correlations between a level of performance and emotional well-being are generally weak positive; the low and high levels of activity complexity and novelty are less emotive than intermediate levels; the emotional well-being is not bipolar. The integration of these findings generates model of dynamics of emotions during development of performance: At the first stage of this process the positive and negative emotions grow, but negative grow more quickly; the positive-negative balance of emotions fall, the engagement grow. At the second stage the positive emotions continue to grow, and the negative emotions begin to fall; the positive-negative balance grow, the engagement continue to grow and then begin to fall. At the third stage both the positive and negative emotions fall, but positive fall more quickly; the balance and the engagement fall too. The generalization and limitation of the model and perspectives of next researches are discussed.

Większość badań zależności dobrostanu emocjonalnego (DE) od sprawności wykonywanych czynności, z którymi DE jest związany, została przeprowadzona w ramach psychologii pracy. Pierwsza zmienna w tych badaniach występuje zazwyczaj w postaci satysfakcji z pracy, będącej jedną z najczęściej badanych zmiennych w tej dziedzinie nauki (Argyle, 1994; Muchinsky, 1987; Robbins, 1998), reprezentantem zaś drugiej zmiennej jest jakość, wydajność, produktywność czy poziom wykonania pracy. W tekstach metaanalizacyjnych za dominującą tendencję uznaje się słaby, lecz statystycznie istotny, dodatni związek między omawianymi zmiennymi. W często cytowanym przeglądzie Vrooma (1964) mediana wartości współczynników korelacji otrzymanych w dwudziestu trzech badaniach wynosi 0,14, przy rozpiętości od -0,31 do +0,86. M. T. Iaffaldano i P. M. Muchinsky (1985) podają liczbę 0,17 (rozpiętość od -0,46 do +0,72) jako wynik uogólnienia korelacji otrzymanych aż w dwustu siedemnastu badaniach (przy ogólnej objętości przebadanych prób $n = 12\ 192$) dotycząca związku między zadowoleniem z pracy a poziomem jej wykonania. W wyniku porównania badań przeprowadzonych w czterech okresach czasowych (przed rokiem 1960, a następnie w latach 1960-1969, 1970-1979, 1980-1983) nie stwierdzono żadnych istotnych zmian wartości owych korelacji w miarę upływu czasu (Iaffaldano, Muchinsky, 1985). W innych opracowaniach przytoczone są zbliżone wartości średnich korelacji: 0,23 (Petty, McGee, Cavender, 1984); 0,25 (Shore, Martin, 1989); 0,24 (Podsakoff, MacKenzie, Bommer, 1996) itd. Związki o tym samym znaku i natężeniu charakteryzują nie tylko stan rzeczy w gospodarce rynkowej, lecz również w gospodarce „socjalistycznej”. W badaniu radzieckich robotników otrzymano współczynnik korelacji o wartości 0,14 ($n = 2665$; $p < 0,001$) (za: Magun, 1983b). Podobne zależności zostały stwierdzone również i w innym badaniu pracowników tej kategorii, jak również u rolników (za: Magun, 1983b). Nie stanowią wyjątku także inżynierowie (Yadov, 1977). Przytoczone dane dotyczą DE, związanego ze skutecznością pracy, ale ogromna ilość przeprowadzonych w różnych krajach badań nad ogólnym DE i jego związku z jedną z najbardziej ogólnych miar sprawności człowieka – statusem społeczno-ekonomicznym – ujawniła taką samą istotną dodatnią (i tak samo słabą) zależność (por. np. Czapiński, 1994; Kahneman, Diener, Schwarz, 1999). Wszystkie dane w rodzaju przytoczonych wyżej są przejawami tej samej, niemal trywialnej „prawidłowości-sprawiedliwości”: im lepsza sprawność (większa możliwość zaspokajania potrzeb), tym lepszy DE. Mniej trywialna jest natomiast siła tych przejawów, co wyraża się w małym natężeniu związków wykrywanych w badaniach (nie tylko w psychologii pracy), oraz duża ich różnorodność (od istotnych ujemnych zależności do jeszcze bardziej istotnych dodatnich), relacjonowana głównie w przeglądach wielu badań przeprowadzonych w nurcie psychologii pracy. Znalaziono czynniki różnicujące relacje między skutecznością działań a przeżyciami

¹ Problematyka przedstawiona w artykule była częściowo zaprezentowana na VIIth European Congress of Psychology (Londyn, 1-6 Lipiec 2001 r.). Pragnę wyrazić wdzięczność Prof. Dariuszowi Dolińskiemu, Prof. Wiesławowi Łukaszewskiemu i Prof. Tomaszowi Maruszewskiemu za uwagi i sugestie dotyczące treści artykułu.

² Adres do korespondencji: Instytut Pedagogiki i Psychologii, Akademia Świętokrzyska w Kielcach, ul. Krakowska 11, 25-029 Kielce; e-mail: a.gorbatkow@pu.kielce.pl

jednostki w różnych próbkach, sprawiające, iż w nadrzędnych populacjach badana zależność występuje w osłabionej formie. Do tych czynników należą: wiek, płeć, społeczno-psychologiczna atmosfera w organizacji, pozycja jednostki w organizacji (przywódca i wykonawca), system nagradzania, stopień zaangażowania w działalność, poziom aspiracji, porównania interpersonalne; psychologiczne, fizjologiczne i inne koszty powołania itd. (por. np. Argyle, 1987; 1994; Czapiński, 1994; Diener, Diener, 1995; Kahneman, Diener, Schwarz, 1999; Magun, 1983a; 1983b; Muchinsky, 1987; Robbins, 1998; Rothenbacher, 1990). Moje zainteresowania dotyczą dwóch problemów, które należałoby zaakcentować w omawianej sferze badań ze względu na ich – jak sądzę – dosyć ważne ogólne znaczenie: (1) problem wymiarów DE i (2) problem typu, a przede wszystkim kształtu zależności każdego z nich od sprawności jednostki. W nieliniowych, zwłaszcza niemonotonicznych zależnościach, można odnaleźć jedno z istotnych wyjaśnień zróżnicowania natężenia i znaku liniowych korelacji między sprawnością a DE, zaś skojarzenie tej kwestii z problemem wymiarowości DE może być pomocnicze dla zrozumienia natury tych zależności.

PODSTAWOWE WYMIARY DOBROSTANU EMOCJONALNEGO I ICH ZALEŻNOŚĆ OD SPRAWNOŚCI CZYNNOŚCI

Na wstępie chciałbym dość ogólnie określić podstawowe pojęcia używane w artykule. Mówiąc o sprawności (skuteczności) jednostki, mam na myśli jedno z najbardziej ogólnych i oczywistych ujęć tego zjawiska, pojmowanego jako różnica między zyskami i stratami. W celu rozszerzenia pola poszukiwań, czyli żeby móc wyjść poza granice wyobrażeń i danych ściśle związanych z behawioralno-sprawnościowymi pojęciami, korzystam z niektórych z najczęściej stosowanych pojęć psychologii teoretyczno-eksperymentalnej, dotyczących czynników składających się razem na potencjał podmiotowy jednostki, pojmowany jako wyznacznik-korelat jej sprawności w zakresie danych czynności³. Są to mianowicie: prawdopodobieństwo osiągnięcia celu; poziom kontroli nad sytuacją funkcjonowania; poziom trudności czynności dla jednostki; poziom rozbieżności między potrzebną a posiadaną informacją (wiedzą, nawykami itp.); poziom niezgodności między posiadaną a napływającą informacją (dysonans poznawczy, nowość itp.); poziom niepewności, zaskoczenia wobec elementów rzeczywistości związanych z daną aktywnością; poziom rozbieżności między istniejącą a potrzebną sytuacją itp.⁴ Taki zabieg rozszerzający treść zmiennej (tu: niezależnej) stwarza możliwość sięgnięcia po wiedzę zdobytą w ramach koncepcji, dla których przytoczone czy podobne do nich pojęcia występują jako podstawowe. Jeśli chodzi o istotę emocji, przyjmuję pogląd sformułowany w najbardziej radykalnej formie przez Simonova (1966; 1970; zob. też: Price, Barrell, 1984), a w mniej sformalizowanej postaci cechujący podejście wielu, jeśli nie większości, współczesnych badaczy (zob. np. prace wybitnych badaczy emocji zawarte w zbiorowej książce pod red. P. Ekmana i R. J. Davidsona, 1999) oraz „starszych” autorów (por. np. Vilunas, 1990). Zgodnie z teorią Simonova, emocje kształtują się jako multiplikatywna funkcja siły potrzeby i subiektywnego prawdopodobieństwa jej zaspokajania. Wielu badaczy inaczej ujmuje to zagadnienie (jest ono inaczej sformułowane, bardziej rozbudowane itd.), ale uwzględnia ono obydwa wskazane czynniki jako mające podstawowe znaczenie, jak np. pierwotne, mające charakter motywacyjny (wartościujący), oraz wtórne, dotyczące możliwości poradzenia sobie, składniki oceny poznawczej, powodującej powstawanie emocji według Lazarusa (1999), czy cele i potrzeby oraz możliwości zaradcze i stopień nowości według Scherera (1999). Podobnie traktować można wartościowość oraz nowość, zaskoczenie, pewność-niepewność i przeszkody w teorii Ellswortha (1999) czy ważność zdarzeń oraz zmienne typu nieprzewidywalności i niekontrolowalności w teorii Sonnemansa i Frijdy (1995) itd. Za dobrostan emocjonalny (DE) przyjmuję w niniejszej pracy całokształt doświadczeń emocjonalnych jednostki, związanych z jej aktywnością – od odrębnych czynności (jak np. odrabianie lekcji szkolnych czy wykonywanie zadań testowych) poprzez aktywność w poszczególnych dziedzinach życia (takich jak praca, rodzina itd.) aż do całokształtu aktywności życiowej jednostki (por. np. Diener i in., 1999; Kahneman, Diener, Schwarz, 1999).

PODSTAWOWE WYMIARY DOBROSTANU EMOCJONALNEGO

³ Można to ująć i nieco inaczej, mówiąc np. o ogólnej sprawności jednostki i jej aspektach-składnikach: poznawczym, behawioralnym itd.

⁴ Wydaje się, że warto w tym miejscu przypomnieć, iż zgodnie z tradycją piagetowską zmienne takie, jak nowość, złożoność itp., definiuje się przez odwołanie się do charakterystyk sfery poznawczej podmiotu. Im lepsze są te charakterystyki w stosunku do danej kategorii czynności, tym mniej trudna i nowa będzie dla niego sytuacja i tym sprawniejsza działalność w tym zakresie. Takie podmiotowo zorientowane znaczenie wymienionych pojęć należy wyraźnie odróżniać od przedmiotowo zorientowanego znaczenia pojęć tego rodzaju, które przejawia się np. w twierdzeniach typu: „im lepiej opanowana jest czynność przez podmiot, tym trudniejsze zadania z nią związane jest on w stanie rozwiązać”.

Opisane dane empiryczne, jak i część z tych, które są omówione poniżej, otrzymano przy ujęciu DE jako formacji jednowymiarowej i dwubiegunowej. Zgodnie z takim podejściem, DE – to punkt na bipolarnej skali z wykluczającymi się nawzajem biegunami pozytywnych i negatywnych emocji. Jednak już prawie od stu lat takie zgadzające się z potocznym wyobrażeniem recyprokalne ujęcie wzajemnych stosunków między tymi kategoriami emocji próbowano zastąpić bardziej złożonym, polegającym na traktowaniu emocji pozytywnych i negatywnych jako względnie niezależnych od siebie. Pierwsze próby należą prawdopodobnie do T. Ribota (1906). W drugiej połowie stulecia taka idea była zrealizowana w kilku bardziej konkretnych teoriach, jak np. w teorii hierarchii potrzeb Masłowa (1954) i w teorii motywacji osiągnięć Atkinsona (1964). W psychologii pracy postulat o różnych wyznacznikach dynamiki zadowolenia z pracy i niezadowolenia z niej jest podstawowym komponentem dwuczynnikowej teorii Herzberga (1966), testowanej w wielu badaniach empirycznych (por. Herzberg, Mausner, Snyderman, 1993). W innych pracach została stwierdzona odmienna zależność dodatnich i ujemnych emocji od takich czynników, jak niektóre cechy osobowości (Bradburn, 1969; Larsen, Ketelaar, 1991), skuteczność zdawania egzaminów (Goldstein, Strube, 1994), pora dnia (Watson i in. 1999) itd. W wielu empirycznych badaniach względna wzajemna niezależność pozytywnych i negatywnych emocji była potwierdzona również w sposób bezpośredni, a mianowicie przez wykrycie korelacyjnych związków między nimi, które w większości przypadków – jak się okazało – nie są skrajnie recyprokalne, lecz raczej umiarkowanie negatywne, niekiedy zbliżające się do wartości zerowych (por. np. Bradburn, 1969; Diener, Emmons, 1985; Frijda, 2000; Gorbakow, 1997; 2000a; 2001; Tellegen, Watson, Clark, 1999; Watson, Clark, Tellegen, 1988). Dane o asynchronicznej wariancji pozytywnych i negatywnych emocji sugerują możliwość, a w wielu przypadkach (prawdopodobnie również w kontekście omawianego problemu) użyteczności wyodrębnienia w strukturze DE względnie niezależnych od siebie wymiarów: pozytywnego i negatywnego (por. Diener i in., 1999). W ten sposób, zamiast jednej tradycyjnie stosowanej zmiennej, otrzyma się cztery zmienne, odpowiadające czterem podstawowym wymiarom DE: pozytywnemu, negatywnemu, bilansowi wartości pozytywnego i negatywnego wymiaru (ekwiwalent tradycyjnej jednowymiarowej zmiennej) oraz integralnej wartości pozytywnego i negatywnego wymiaru DE (odpowiednik pojęć emocjonalności, aktywacji emocjonalnej, zaangażowania emocjonalnego itp., związanych z określonymi czynnościami-sytuacjami⁵). Podobne zmienne, proponowane wcześniej przez Bradburna (1969) w stosunku do całości DE oraz przez Heckhausena (1963 – cyt. za: Heckhausen, 1986b) w stosunku do pary „nadzieja na sukces-łęk przed porażką”, a także przez innych autorów, odpowiadają w przybliżeniu dzisiejszemu podejściu, dominującemu w badaniach nad strukturą sfery emocjonalno-ewaluatywnej (zob. np. sekcję specjalną „Struktura emocji” w *Journal of Personality and Social Psychology*, 1999, 76, 5, 803-867). Właśnie takie zmienne-czynniki często otrzymujemy (drugą parę wymiarów – przed rotacją, pierwszą – po rotacji) w wyniku zastosowania analizy czynnikowej zbiorów wskaźników emocji (por. np. Feldman, 1995).

W ciągu ostatnich dziesięcioleci przeprowadzono wiele badań dotyczących dobrostanu emocjonalnego, który zazwyczaj ujmuje się jako miejsce na bipolarnej skali typu „niezadowolenie-zadowolenie” (por. Czapiński, 1994; Kahneman, Diener, Schwarz, 1999), czyli bilans pozytywnych i negatywnych emocji, przy coraz częstszym uwzględnieniu równocześnie pozytywnych i negatywnych emocji jako osobnych wymiarów (por. np. Diener i in., 1999). Rola zaś wymiaru integralnej wartości DE nie jest doceniona w omawianej problematyce (por. np. Warr, 1999), w odróżnieniu od problematyki emocji, gdzie wymiar aktywacji emocjonalnej (pobudzenia emocjonalnego) traktuje się jako równoważny (w każdym razie teoretycznie) w stosunku do wymiaru wartościowości (*valence*) doświadczeń emocjonalnych (odpowiednika wymiaru bilansu DE), począwszy od prac Wundta (1912a), a kończąc na pracach Russella (1980) oraz innych autorów. Bardzo prawdopodobne jest to, że wymiar bilansu DE ma dość ograniczone funkcjonalne znaczenie bez wymiaru integralnej wartości DE, gdyż bilans DE w mniej ważnej dla jednostki sytuacji może być bardziej pozytywny niż w ważniejszej dla niej sytuacji. Przy tym pierwsza z tych dwóch sytuacji będzie charakteryzowała się mniejszą integralną wartością DE niż druga. W równoczesnym zaś przeżyciu bilansu i integralnej wartości DE odzwierciedla się jednocześnie zarówno wartościowość (bilans „zysków i strat”), jak i ogólna ważność⁶ (integralna wielkość „zysków i strat”) dla jednostki każdej z tych

⁵ Istotę tego wymiaru można wyrazić za pomocą takich najczęściej stosowanych w problematyce dymensionalnej struktury emocji pojęć, jak aktywacja emocjonalna, pobudzenie emocjonalne, zaangażowanie emocjonalne itp. (por. np. Watson i in. 1999). Treścią każdego z nich w kontekście czynnościowym jest integralna charakterystyka przeżycia, dotycząca jego składników związanych zarówno z sukcesami, jak i z porażkami doświadczanymi przez jednostkę w procesie wykonywania danych czynności. Czasami ten wymiar jest mylony z ambiwalencją emocjonalną, która jest przeciwieństwem bezwzględnej wartości bilansu DE. Różnice między nimi można pokazać, porównując na przykład addytywne wersje odpowiednich formuł. Integralna wartość pozytywnego (P) i negatywnego (N) wymiaru DE = P + N; ambiwalencja = C – |P – N|, gdzie |P – N| – bezwzględna wartość bilansu DE, a C – stała, równa maksymalnej wartości |P – N| w próbie.

⁶ Zakres pojęcia „integralna wartość DE” w znacznym stopniu pokrywa się z zakresem pojęcia „intensywność emocji”, którego treść została ujęta przez Schimmacka i Dienera (1997) jako emocjonalne odzwierciedlenie ogólnej *ważności* przedmiotu (jako

sytuacji, co daje afektywny „komplet”, niezbędny do ich trafnego ewaluatywnego różnicowania⁷. Zdaje sobie sprawę z tego, że tak krótkie uzasadnienie ważnej roli wymiaru integralnej wartości DE nie jest wystarczające, aby dowieść jego równoważności z pozostałymi trzema wymiarami; by nie przekroczyć ram artykułu, będę traktował go tutaj jako wymiar dodatkowy, poruszając problemy z nim związane o tyle, o ile pozwoli na to miejsce, i mając zamiar wrócić do tego zagadnienia w najbliższej przyszłości.

SPRAWNOŚĆ CZYNNOSCI A BILANS DOBROSTANU EMOCJONALNEGO

Nawiązując do przedstawionych na początku artykułu danych otrzymanych przy ujęciu DE jako formacji jednowymiarowej i dwubiegunowej (bilans wartości pozytywnego i negatywnego wymiarów DE) przypominę, iż większość z nich wskazuje na słabą, lecz statystycznie istotną dodatnią zależność tego wymiaru od sprawności jednostki. Z tymi danymi korespondują wyniki sporej liczby przeprowadzonych w psychologii akademickiej badań nad zależnością emocji od czynników, które mogą być potraktowane jako różne aspekty (czy wyznaczniki lub korelaty) sprawności jednostki. Przykładem mogą tu być badania Pawłowa (1952). Kiedy psy przy zmianie sytuacji traciły wcześniej nabytą sprawność (tzw. stereotyp dynamiczny, czyli nawyk) albo miały do rozwiązania trudne zadanie percepcyjne (np. rozróżnić dwa bodźce o zbliżonych parametrach, z których jeden zapowiadał wzmocnienie, drugi zaś nie), to demonstrowały objawy pogorszenia się DE. Obniżenie poziomu kontroli nad sytuacją zmienia DE w negatywnym kierunku zarówno u zwierząt, jak i u ludzi (Seligman, 1993). Dysonans poznawczy (przejaw obniżonego poziomu orientacji w sytuacji) również wywołuje negatywne emocje (Festinger, 1957; Harmon-Jones, 2000; Zajonc, 1968b). Częstsze stykanie się z przedmiotem powoduje większe lubienie go, nawet jeśli sprowadza się ono jedynie do zwyczajnego, powtarzającego się (świadomego bądź nieświadomego) jego spostrzegania, jak sugeruje poparta w wielu badaniach empirycznych teoria efektu ekspozycji Zajonca (1968a; Bornstein, 1989). Na występowanie omawianego związku wskazują pośrednio również badania nad samooceną, w których została wykryta zarówno jej (modyfikowana do pewnego stopnia przez charakterystyczne dla niej inklinacje) zależność od potencjału i osiągnięć jednostki (por. np. Dymkowski, 1993; Koziński, 1986; Łukaszewski, 1978; Robins, John, 1997; Sedikides, Strube, 1997), jak i jej wpływ na DE (por. np. Diener, Diener, 1995; Myers, Diener, 1995; Lightsey, 1996; Reis i in., 2000). Graficznie taką liniową dodatnią zależność bilansu DE od sprawności czynności i jej korelatów⁸ można wyrazić za pomocą wzrastającej linii prostej (rys. 1).

Rys. 1. Liniowa zależność bilansu dobrostanu emocjonalnego (DE) od sprawności czynności

Jednak w ramach tego samego jednowymiarowego podejścia, oprócz dodatnich niekiedy wykrywane są związki ujemne. Tego rodzaju relacja między poziomem wykonania a satysfakcją z pracy została stwierdzona np. w przeprowadzonym jeszcze na początku XX stulecia badaniu Bernausa (1910 – cyt. za: Rothenbacher, 1990). W trzech z dwudziestu sześciu badań przeanalizowanych przez Herzberga i in. (1957) również stwierdzono ujemne korelacje. Nie zabrakło tego rodzaju danych i we wspomnianym wyżej przeglądzie Vrooma (1964). Iaffaldano i Muchinsky (1985) informują o 41 (19%) ujemnych korelacjach z 217. Rezultaty badań niektórych autorów sugerują, iż w każdej czy prawie każdej stosunkowo dużej próbie mogą być znalezione związki obu typów: jedna część próby będzie charakteryzowała się związkiem pozytywnym, druga zaś – związkiem negatywnym. Przy opracowaniu całego zbioru danych ujemny związek – jako słabszy – nie ujawni się bezpośrednio, lecz jedynie pośrednio, osłabiając na ogół silniejszy związek pozytywny. Magun (1983a; 1983b) w sposób przekonujący zademonstrował taką możliwość, stosując analizę czynnikową wskaźników sprawności

---

jedności jego pozytywnych i negatywnych stron) dla podmiotu i które ma samodzielny status obok pojęć „intensywność dodatnich emocji” i „intensywność ujemnych emocji”.

⁷ Tak samo jak dla trafnego „faktualnego” różnicowania obiektów, np. figur prostokątnych, potrzebna jest informacja zarówno o ich kształcie, jak i o ich wielkości. W charakterze wskaźników mogą występować odpowiednio różnica (lub iloraz) i suma (lub iloczyn) ich stron.

⁸ Oprócz mniej więcej adekwatnie odzwierciedlanej w emocjach zmiany proporcji zysków i strat w procesie rozwoju jednostki jako podmiotu czynności, dodatniej zależności DE od sprawności sprzyja również odpowiednia dynamika pewnej tendencyjności (asymetrii) tego odzwierciedlenia (wartościowania emocjonalnego). Na pierwszych etapach procesu opanowania sytuacji (czyli na niskich poziomach sprawności) większą rolę w wartościowaniu odgrywają emocje negatywne, na bardziej zaawansowanych zaś etapach (wysokich poziomach sprawności) dominują pod tym względem emocje pozytywne. Takie wyobrażenie wynika z różnych koncepcji i otrzymanych w różnych badaniach danych empirycznych (Gorbatkow, 1981; 1992; Lazarus, 1975; Obuchowski, 1970; Rodin, 1978; Rusałowa, 1979; Simonov, 1975 oraz inni autorzy). Na przykład zgodnie z koncepcją Lazarusa (1975) ocena sytuacji odbywa się najpierw na wymiarze „zagrożenie-brak zagrożenia”, a następnie – w przypadku stwierdzenia braku zagrożenia – ważniejszą ewaluatywną rolę zaczyna odgrywać wymiar „obojętność-pozytywność”.

SPRAWNOŚĆ CZYNNOŚCI A DOBROSTAN EMOCJONALNY JEDNOSTKI

i satysfakcji z pracy, zgromadzonych w jednej wspólnej macierzy korelacyjnej. Otrzymana przez niego nierotowana macierz czynnikowa zawierała dwa czynniki, z których w jednym ładunki wskaźników sprawności i satysfakcji z pracy miały ten sam znak, w drugim zaś ich znaki były przeciwstawne. Utworzone na podstawie ocen czynnikowych dwie próbki osób badanych ujawniły korelacje wyników uzyskanych w próbkach między behawioralnymi a emocjonalnymi zmiennymi o odmiennych znakach: w jednej z tych próbek korelacja okazała się dodatnia, czyli „tradycyjna”, w drugiej zaś związek między sprawnością i satysfakcją z pracy był ujemny (przy słabszym natężeniu ujemnych korelacji w porównaniu z dodatnimi). Równoczesne występowanie w próbie dodatnich i ujemnych (jak również i zerowych) korelacji może wskazywać na zależność nieliniową nie-monotoniczną, a na ogół stwierdzone większe natężenie dodatnich korelacji w porównaniu z ujemnymi⁹ pozwala przypuszczać, że krzywa będzie raczej asymetryczna.

Niektóre teorie pozwalają skonkretyzować te przypuszczenia, sugerując zależność między sprawnością a DE jednostki w kształcie odwróconej litery *J*. Właśnie w ten sposób, jak sądzę, może być zinterpretowana koncepcja Berlyne'a (1963; 1971), jeśli przyjąć, że jego zmienne zestawieniowe (nowość, złożoność, sprzeczność z oczekiwaniem, nieokreśloność itp.) są merytorycznie związane z poziomem zorientowania jednostki w sytuacji, czyli z jej sprawnością poznawczą. Według Berlyne'a (1971), tego rodzaju wyobrażenia mają swego historycznego poprzednika w postaci „podręcznikowej” krzywej Wundta (1880), modelującej zależność między siłą bodźca i zabarwieniem afektywnym wywołanego przez niego wrażenia¹⁰. Krzywa Wundta ma właśnie kształt odwróconej litery *J*. Podana na rys. 2 figura w sposób nieco uproszczony wzoruje się na tej krzywej, z tym że wektor zmiennej niezależnej jest tu odwrócony o 180° tak, aby był zgodny z omawianym w niniejszej pracy problemem.

Rys. 2. Nieliniowa zależność bilansu dobrostanu emocjonalnego (DE) od sprawności czynności

Podobne krzywe znajdziemy nie tylko u Berlyne'a (1971), lecz i u niektórych innych autorów z tego nurtu, jak np. u Habera (1958 – cyt. za: Heckhausen, 1986a)¹¹. Krzywą o zbliżonym kształcie otrzymamy również, ujmując w sposób graficzny relewantne elementy nieco późniejszej koncepcji Mandlera (1982)¹². Celowo pominąłem tutaj spotykane we wspomnianych teoriach wzmianki o związku braku nowości, obniżonego poziomu rozbieżności informacyjnej czy braku trudności z wykonywaniem czynności itp. z emocjami ujemnymi, na przykład z nudą, przede wszystkim dlatego, że przedmiotem moich zainteresowań są emocjonalne doświadczenia, towarzyszące *zmianom* rozbieżności (i w ogóle sprawności), a nie trwaniu jej w niezmiennym stanie. A właśnie trwanie minimalnej informacyjnej rozbieżności – jak wiadomo od czasów prac grupy Lewina – powoduje ujemne emocje (i obniżenie sprawności działań). Natomiast w momencie jej osiągnięcia najprawdopodobniej mamy stan emocjonalnie neutralny, jak to jest pokazane na rys. 2¹³.

ZALEŻNOŚĆ POZYTYWNYCH I NEGATYWNYCH EMOCJI OD SPRAWNOŚCI CZYNNOŚCI

Przekonujące wydają się koncepcje, które zakładają „dzwonową” zależność zarówno pozytywnych, jak i negatywnych emocji od sprawności wykonywania czynności (rys. 3). Emocje – według Simonova (1975, s. 95) – są najsłabsze w dwóch skrajnych przypadkach: przy minimum oraz przy maksimum posiadanej informacji (wiedzy, nawyków itp.). I rzeczywiście, jeśli emocja jest multiplikatywnym połączeniem siły potrzeby i subiektywnego prawdopodobieństwa (*Ps*) jej zaspokajania, to zarówno przy (adekwatnie ocenianej przez

9 Na przykład w przeglądzie Vrooma (1964) była zarejestrowana rozpiętość wartości korelacji od -0,31 do +0,86, w pracy Iaffaldano i Muchinskiego (1985) – od -0,46 do +0,72.

10 Zmienne zestawieniowe Berlyne'a razem z niektórymi innymi zmiennymi składają się na tzw. potencjał wzbudzenia, który według tego autora może być potraktowany jako poszerzone rozumienie właśnie wundtowskiej zmiennej niezależnej (Berlyne, 1971). Wundt również był skłonny do pewnej pojęciowej ekspansji tej zmiennej, twierdząc np., że między nastrojem a jego wyznacznikami istnieje taki sam stosunek jak między emocją a wywołującym ją bodźcem i że zgodnie z doświadczeniami wszechczasów umiarkowane posiadanie dóbr jest najlepszym warunkiem szczęścia (1880, s. 496).

11 O innych podobnych koncepcjach zob. np. Łukaszewski (1974) czy Heckhausen (1986a).

12 Duża rozbieżność między obiektem a schematem przy braku możliwości akomodacji wywołuje intensywną negatywną ocenę tego obiektu. Mała rozbieżność wywołuje pozytywną ocenę, a brakowi rozbieżności towarzyszy ocena o zerowej intensywności (Mandler, 1982).

13 O krzywych wyrażających istotę wspomnianych tutaj koncepcji często mówi się, że mają kształt odwróconej litery *U*. Jednak z powodu odmienności emocji – związanych z minimalnym i maksymalnym potencjałem wzbudzenia – w wielu z nich prawe i lewe ramię krzywej nie jest takie same, a cała krzywa należy raczej do klasy, której przypisuje się „kształt litery *J*” (por. np. Levenson, Aldwin, 1994).

podmiot) skrajnie niskiej (zbliżonym do zera P_s)¹⁴, jak i przy skrajnie wysokiej sprawności jednostki (zbliżonej do zera potrzeby)¹⁵ emocji nie przeżywa się, natomiast między tymi krańcowymi stanami – tak. Do podobnych wniosków dotyczących kształtu poszukiwanej krzywej doprowadzają również wyobrażenia, które można znaleźć w klasycznych pracach na temat poziomu aspiracji i motywacji osiągnięć (por. np. Heckhausen, 1986b; Borozdina, 1985). Wysoki wynik w zadaniach bardzo łatwych nie jest odbierany jako sukces i nie wywołuje większego zadowolenia. Niski wynik w takich zadaniach, raczej rzadko zdarzający się, jest odbierany jako przypadkowy i z tego powodu na ogół nie wywołuje większego niezadowolenia (por. np. Seligman, 1993). W przypadku zadań bardzo trudnych podobne rozumowanie doprowadza do podobnych wniosków. Niski wynik w takich warunkach nie jest porażką, a wysoki – jest rzadkością, a więc w stanie neutralnym zostają zarówno pozytywne, jak i negatywne składniki DE. Z tego wynika, iż obydwa skrajne poziomy sprawności – bardzo wysoki, sprawiający, że działanie staje się bardzo łatwe, i bardzo niski, powodujący, że działanie staje się bardzo trudne – mogą być potraktowane jako podobne do siebie pod względem emotogenności: ani jeden, ani drugi nie wywołuje większych przeżyć. Ponieważ – zgodnie z tą samą logiką – środkowy obszar sprawności podmiotu ma „zdolność” wywoływania emocji, to cała krzywa obrazująca zależność emocji (obydwu rodzajów) od poziomu sprawności podmiotu przybiera kształt dzwonu¹⁶.

Rys. 3. „Dzwonowa zależność” pozytywnych i negatywnych emocji od sprawności czynności

Analiza zależności emocji od sprawności jednostki w aspekcie dynamiczno-rozwojowym, czyli opisanie dynamiki emocji w procesie rozwoju czynności (czy inaczej: w procesie rozwoju jednostki jako podmiotu czynności) w sensie podwyższenia jej sprawności (kontroli, wiedzy itd.), również prowadzi do wniosku, iż krzywa dzwonowa może być uznana za najlepszą jej aproksymację. Przytoczę tutaj wypowiedź Reykowskiego związaną z analizowaną problematyką, mimo iż dotyczy nie emocji, lecz pewnych aspektów motywacji: „Wartość może zmieniać się w miarę powtarzania kontaktu z przedmiotem gratyfikacyjnym. Zmiana taka daje się w wielu wypadkach wyrazić za pomocą krzywej w kształcie odwróconej litery U. Tak więc początkowo, gdy podmiot słabo zna przedmiot (np. z wyglądu, z opowiadania), jego wartość gratyfikacyjna może być niewielka. Będzie ona wzrastała w miarę powtarzania doświadczeń, aby znów po jakimś czasie zmniejszyć się pod wpływem przyzwyczajenia” (1992, s. 81). Taka krzywa może odwzorowywać oczywiście nie tylko proces poznania przedmiotu o pozytywnej obiektywnej wartości (jak np. komputera – przykład autora wypowiedzi), lecz tak samo i przedmiotu o negatywnej obiektywnej wartości, jak np. tegoż komputera, i analizowanie tym razem jego wad (koszty nauki, oprogramowania, promieniowanie monitora itd.), które stopniowo ujawniają się, budząc negatywne emocje, z następującym ich spadkiem w wyniku coraz lepszemu radzenia sobie z owymi wadami (znalezienia na nie sposobu) lub pogodzenia się z nimi czy przyzwyczajenia¹⁷.

Dane empiryczne dotyczące etapu wzrostu ocen otrzymano na przykład w eksperymentalnym badaniu Tessera i Leone (1977). Badanie to wykazało, iż myślenie o znaczącym dla podmiotu obiekcie (np. oglądanym na wideo meczu futbolowym w przypadku mężczyzn czy kobiecych strojach w przypadku kobiet) powoduje wzrost intensywności zarówno pozytywnych, jak i negatywnych jego ocen, który po pewnym czasie zanika. Stosunkowo dobrze zbadany w psychologii etap redukcji pozytywnych i negatywnych emocji w wyniku „przyzwyczajenia” może być zilustrowany za pomocą prac na temat dynamiki DE po znacznych stratach życiowych (np. osób

14 „Dla tych, którzy nie posiadają umiejętności, czynność nie przedstawia sobą żadnych wyzwań, jest po prostu bez znaczenia. Szachista, ustawiając figury na szachownicy, zapala się do gry – jednak ktoś, kto nie zna jej zasad, pozostaje obojętny” – pisze Csikszentmihalyi (1996, s. 98). Tak samo obojętni jesteśmy wobec istniejących, ale nieznanych nam niebezpieczeństw i trudności.

15 W tym przypadku natężenie potrzeby nie wzrasta, ponieważ dzięki sprawności podmiotu potrzeba szybko zaspokaja się. Potrzeby w powietrzu np. nie odczuwamy przy P_s jej zaspokajania bliskim jedności.

16 Takie same krzywe zawarte są w modelu Atkinsona (1964), zbudowanym przy użyciu bardziej sformalizowanej logiki, realizującej podejście „expectancy x value”. Mam na myśli „dwudzwonowy” symetryczny model, zawierający krzywe natężenia pozytywnej i negatywnej motywacji (które w terminach emocjonalnych, na przykład przy podejściu proponowanym przez Simonova, można by nazwać krzywymi atrakcyjności i nieatrakcyjności), do zadań o różnej przewidywanej proporcji sukcesów i porażek. Model sugeruje, iż maksymalną atrakcyjnością i jednocześnie nieatrakcyjnością cechują się zadania o średnim P_s ich rozwiązania. W ten sam sposób można zinterpretować symetryczne wobec siebie „dzwonowe” krzywe Łukaszewskiego (1974), obrazujące dynamikę natężenia motywacji wobec informacyjnych rozbieżności in plus i in minus, jeśli te ostatnie rozumieć w sposób ewaluacyjny (pozytywna lub negatywna „niespodzianka”), nie zaś deskryptywny – jak większa lub mniejsza od zwyczajnej temperatura wody w tekście Habera (1958 – cyt. za Heckhausen, 1986a) czy częstotliwość metronoma w tekście Wundta (1912b). Wykrycie tego rodzaju zależności Koziński (1995, s. 240) uważa za „skromny wkład psychologów poznawczych do wiedzy o człowieku”.

17 Chyba warto tutaj przypomnieć, iż jak wskazują niektóre dane, dotyczące np. czynności percepcyjnych (Malcuit, Pomerleau, Lamarre, 1988), istotą habituacji jest aktywne uczenie się (opanowanie czynności).

SPRAWNOŚĆ CZYNNOŚCI A DOBROSTAN EMOCJONALNY JEDNOSTKI

bliskich, zdrowia itd.) czy dużych zyskach (wygrana na loterii, otrzymanie spadku itd.) (por. Czapiński, 1994; Kahneman, Diener, Schwarz, 1999).

ZARYS MODELU ZALEŻNOŚCI PODSTAWOWYCH WYMIARÓW DOBROSTANU EMOCJONALNEGO OD SPRAWNOŚCI CZYNNOŚCI

Jak można zintegrować przytoczone wyżej podejścia, mocno poparte faktami i zdrowym (jak również i zawodowo-psychologicznym) rozsądkiem, podejście o dodatniej liniowej zależności bilansu DE od sprawności jednostki (rys. 1), i o wiele mniej zbadane, ale też przekonujące (zwłaszcza z punktu widzenia tego drugiego rodzaju rozsądku), podejście o dzwonowej zależności pozytywnego i negatywnego wymiaru DE (rys. 3) oraz podejście o jednowierzchołkowej asymetrycznej zależności ich bilansu (rys. 2) od tej samej zmiennej? Na jedno z możliwych rozwiązań wskazują wspomniane wyżej dane o względnej niezależności pozytywnych i negatywnych emocji od siebie, które sugerują, iż „dzwon” pozytywny nie musi być lustrzanym odbiciem „dzwonu” negatywnego. Lekka deformacja każdego z nich w celu zapewnienia zgodnej z „liniowym” przedstawieniem dominacji w odpowiednim obszarze zmiennej niezależnej daje model nieliniowej asymetrycznej (asynchronicznej) dynamiki wymiarów DE w miarę wzrostu sprawności wykonywanych czynności (rys. 4)¹⁸. Model ten łącznie odzwierciedla w sobie wszystkie zawarte w przytoczonych wyżej wyobrażeniach tendencje do zmian DE, towarzyszące wzrostowi wartości zmiennych sprawnościowych: (1) monotoniczną progresywną dynamikę bilansu DE; (2) niemonotoniczną dynamikę bilansu DE w kształcie odwróconej litery *J* jako większej części (odcinek 2-5) przedstawionej w modelu krzywej sinusoidalnej; (3) niemonotoniczną dynamikę pozytywnych i negatywnych składników DE w postaci dwóch (nieco zniekształconych) krzywych dzwonowych. Warto zwrócić uwagę na to, iż podstawowe różnice między przedstawionym modelem a jego poprzednikami-źródłami wynikają przede wszystkim z drobniejszego (5-punktowego) ujęcia zmiennej niezależnej: bardzo niski, niski, średni, wysoki, bardzo wysoki poziom sprawności. Zastosowanie mniej drobnych skal sprawności „wyświetli” w modelu źródłowe prawidłowości. Przy 2-punktowym ujęciu zmiennej niezależnej (poziom sprawności poniżej przeciętnej w lewej połowie osi *X* i poziom sprawności ponadprzeciętny w prawej połowie osi *X*) mamy liniowy wzrost bilansu DE: na pierwszym poziomie sprawności wszystkie wartości DE są ujemne (lewa część sinusoidy), zaś na drugim – dodatnie (prawa część sinusoidy). Przy 3-punktowym ujęciu zmiennej niezależnej, gdy jako drugi punkt wyodrębni się poziom sprawności między niskim a wysokim, największe wartości pozytywnych i negatywnych emocji mieszczą się akurat na tym drugim poziomie zmiennej niezależnej, co odpowiada krzywym w kształcie dzwonu oraz krzywym w kształcie odwróconej litery *J*.

Rys. 4. Model zależności podstawowych wymiarów dobrostanu emocjonalnego (DE) od sprawności czynności

Można pokusić się o pewne przypuszczenia na temat niepełnej zgodności między krzywą bilansu DE w kształcie odwróconej litery *J* o rodowodzie wundtowskim a przedstawioną w modelu krzywą sinusoidalną. Uważam, iż w krzywej Wundta (1880), modelującej zależność między siłą bodźca a zabarwieniem afektywnym wrażenia, brakujące ramię sinusoidy z obszaru 1-2 odpowiada procesom typu hamowania ochronnego (Pawłow, 1952), zachodzącym po osiągnięciu przez bodziec wartości zbliżonej do górnego progu wrażliwości i powodującym redukcję intensywności wrażenia („czucia”), a co za tym idzie – i jego emocjonalnego zabarwienia („uczucia”). Uwzględnienie takich procesów, moim zdaniem, mogłoby przekształcić krzywą Wundta w pełnowartościową sinusoidę¹⁹. Proces neutralizacji emocji może nastąpić również po przekroczeniu pewnej górnej progowej wartości innych składników potencjału wzbudzenia, wyodrębnionych przez Berlyne'a (1963), takich jak złożoność, zaskoczenie, nowość, nieokreśloność sytuacji funkcjonowania, co wynika z przytoczonych wyżej wyobrażeń o dzwonowej zależności emocji od zmiennych sprawnościowych. Są więc podstawy, by sądzić, iż krzywa sinusoidalna jest trafniejszym (pełniejszym) odzwierciedleniem zależności bilansu DE od zmiennych sprawnościowych niż krzywa w kształcie odwróconej litery *J*. Przedstawiona na rys. 4 sinusoidalna krzywa bilansu DE rzuca pewne światło także na problem „punktów, przy których stany afektywno-motywacyjne osiągają natężenie zerowe”, poruszony przez Łukaszewskiego (1974, s. 236; w zakresie problematyki DE por. np. Warr, 1999) w związku z teorią R. Habera. Ta krzywa sugeruje, iż prawdziwe emocjonalne zero (obojętność) odpowiada punktom 1 i 5, zaś punkt 3 odzwierciedla jedynie matematyczne zero, a treścią psychologiczną tego punktu jest ambiwalencja emocjonalna.

¹⁸ W celu łatwiejszego odczytania krzywe pozytywnych i negatywnych emocji podają na rysunku we wspólnej ćwiartce, zaś w przypadku krzywej bilansu DE wykorzystuję dwie ćwiartki układu współrzędnych.

¹⁹ Krzywą w kształcie sinusoidy możemy też znaleźć w teorii Wundta, chociaż w innym kontekście, przy okazji prezentacji czasowej dynamiki wymiaru „przyjemność-nieprzyjemność” (Wundt, 1912a).

Nie będący w centrum uwagi w niniejszym artykule czwarty wymiar, mianowicie integralna wartość pozytywnego (P) i negatywnego (N) wymiaru DE, może być ujęty w sposób następujący. Uwzględniając kształt sprawnościowej dynamiki pozytywnych i negatywnych emocji, można spodziewać się dzwonowej zależności integralnej wartości DE od sprawności jednostki (rys. 4), co jest zgodne między innymi z intuicją Wundta (1912a), który dynamikę czasową pobudzenia emocjonalnego, towarzyszącą sinusoidalnej dynamice emocji na wymiarze przyjemność-nieprzyjemność, wyraził za pomocą właśnie takiej krzywej, oraz rozpowszechnionym przekonaniem, iż ambiwalentny układ pozytywnych i negatywnych emocji (punkt 3 w modelu) charakteryzuje się większym ogólnym pobudzeniem emocjonalnym niż układy o mniejszym stopniu ambiwalencji (np. Rubinsztejn, 1962). W przypadku multiplikatywnego (P x N) ujęcia tego wymiaru będziemy mieli bardziej „pełnowartościową” krzywą w kształcie dzwonu. W przypadku zaś addytywnego ujęcia (P + N) ten dzwon będzie nieco spłaszczony (rys. 4).

Biorąc pod uwagę dynamiczno-rozwojowe procesy, które odzwierciedla model, należy podkreślić, że na pierwszych etapach rozwoju jednostki jako podmiotu czynności, które wykonując „oswaja” ona krańcowo nową i trudną dla niej sytuację, zawierającą pewien potencjał zaspokajania jej potrzeb, wzrasta natężenie pozytywnych i negatywnych emocji w związku z równoczesnym poznaniem negatywnych i pozytywnych cech sytuacji. Jednocześnie rozwijają się negatywne (np. unikanie, pokonanie negatywnych komponentów sytuacji, przeciwdziałanie) i pozytywne (np. zawładnięcie, wykorzystywanie, współdziałanie – wobec pozytywnych komponentów sytuacji) czynności. Przewaga w tym okresie zdarzeń negatywnych (błędów, niepowodzeń, zbyt dużych strat energii, czasu itp.) nad pozytywnymi oraz stosunkowo większa waga pierwszych w porównaniu z drugimi powoduje bardziej intensywną dynamikę negatywnych formacji kognitywno-afektywno-behawioralnych w porównaniu z pozytywnymi. Na następnym etapie natężenie emocji negatywnych zaczyna spadać w wyniku rozpoczynającej się automatyzacji mechanizmów radzenia sobie z negatywnym aspektem sytuacji, zaś nabywanie doświadczeń pozytywnych i wzrost natężenia emocji pozytywnych, jako proces wolniejszy, trwa dalej. Po osiągnięciu punktu szczytowego natężenie tych ostatnich również zaczyna spadać w wyniku rozpoczynającej się automatyzacji mechanizmów radzenia sobie z pozytywnymi cechami sytuacji²⁰. Opisana dynamika negatywnych i pozytywnych emocji determinuje sinusoidalną dynamikę bilansu DE, co oznacza towarzyszący wzrostowi sprawności „paradoksalny” spadek, pogorszenie się (zwiększenie się negatywności) DE na początkowych etapach opanowywania bardzo trudnych dla jednostki czynności, po czym następuje wzrost (polepszenie się) DE w zakresie środkowego obszaru stopni trudności z następującym po nim nowym spadkiem (zmniejszenie się pozytywności) DE przy dalszym doskonaleniu i tak już dobrze (ale jeszcze nie maksymalnie dobrze) wykonywanych czynności. Równocześnie z dynamiką bilansu DE odbywa się „dzwonowa” dynamika integralnej wartości DE, czyli stopnia zaangażowania emocjonalnego jednostki, emocjonalnej ważności danej aktywności dla niej: najpierw owe zaangażowanie wzrasta, osiągając szczyt na średnich poziomach sprawności, a potem spada. Opanowana do pewnego indywidualnego maksimum czynność staje się minimalnie emotogenna.

*

Podsumowując artykuł, chciałbym zwrócić uwagę na niektóre – według mnie ważne – ogólne cechy przedstawionego w nim modelu oraz określić te zagadnienia związane z modelem, które wymagają zbadania w pierwszej kolejności. Jeśli chodzi o ogólną charakterystykę, warte podkreślenia wydaje się to, że zaproponowany model:

1. Opierając się na relevantnych elementach niektórych wcześniej opracowanych koncepcji, przedstawia cztery podstawowe wymiary DE w odniesieniu do poziomów sprawności. Łącząc te koncepcje, jednocześnie daje możliwość ich uzupełnienia o nowe elementy (np. krzywą Berlyne'a w kształcie odwróconej litery *J* ujmuje się jako część zawartej w modelu krzywej sinusoidalnej).
2. Pozwala na nowe sposoby wyjaśnienia znanych faktów, akcentując na przykład konieczność uwzględnienia w konkretnych badaniach tego, iż zależność każdego z wymiarów DE od zmiennych sprawnościowych może być nieliniowa. Przy tym otrzymane dla różnych wymiarów krzywe mogą należeć do różnych gatunków (krzywych dzwonowych, sinusoidalnych, w kształcie odwróconej litery *J* itd.). Z modelu wynika na przykład, że jedną z przyczyn dużego zróżnicowania otrzymanych we wcześniej przeprowadzonych badaniach korelacji między sprawnością a bilansem DE względem znaku i natężenia korelacji, przy małej średniej wartości tych korelacji mogą być właśnie nieliniowe zależności, które nie zostały w tych badaniach stwierdzone z powodu niezastosowa-

²⁰ Ten ujęty w sposób dynamiczno-rozwojowy model przypomina graficzne przedstawienie teorii hierarchii potrzeb A. Masłowa w postaci zespołu krzywych dzwonowych, obrazujących zmiany w natężeniu poszczególnych potrzeb człowieka w procesie rozwoju osobowości (por. Heckhausen, 1986a, s. 113). Różnica między krzywymi dynamiki potrzeb deficytu a krzywymi dynamiki potrzeb wzrostu (związanymi odpowiednio z negatywnymi i pozytywnymi emocjami) jest podobna do różnicy między krzywymi pozytywnych i negatywnych emocji (przedstawionymi na rys. 4) względem skośności.

SPRAWNOŚĆ CZYNNOŚCI A DOBROSTAN EMOCJONALNY JEDNOSTKI

nia odpowiednich metod statystycznych, nie wymaganych przez dominujące wśród badaczy „liniowe” podejścia. A jednym z wyjaśnień „asymetrii” zależności (liniowych) „pozytywnych” i „negatywnych” miar DE od zmiennych sprawnościowych czy ich korelatów (por. np. Czapiński, 1994) może być odmiennność kształtów tych zależności, ujętych jako nieliniowe.

3. Zwraca uwagę badaczy na potrzebę określenia granic zakresu pomiarów zmiennej sprawnościowej, dokonanych w każdym badaniu empirycznym, oraz miejsca tego zakresu pomiarów na osi X, co może dać dodatkowe możliwości interpretacji znanych faktów. Na przykład jednym z wyjaśnień tego, że liniowa zależność negatywnych emocji od zmiennych sprawnościowych często jest silniejsza niż liniowa zależność pozytywnych emocji od zmiennych tego samego rodzaju (co stwierdzono w wielu badaniach, np. Czapiński, 1988; 1994), może być umieszczenie większości osób z przebadanych próbek w takim obszarze poziomów sprawności (jak np. obszar, który otrzymamy po niewielkim przesunięciu środkowego odcinka 2-4 osi X modelu w prawą stronę, co by zgadzało się z wieloma danymi z badań nad DE i samoocena), gdzie spadającej monotonicznej dynamice emocji negatywnych towarzyszy niemonotoniczna dynamika emocji pozytywnych (Gorbatkow, 2000b).

4. Przedstawia w nowym świetle wzajemne powiązania wymiarów DE, co pozwala na nowe wyjaśnienie znanych faktów oraz wysunięcie związanych z tym problemem nowych hipotez. Na przykład wspomniane w niniejszym artykule dane o niskich korelacjach między pozytywnymi a negatywnymi emocjami można wyjaśnić, odwołując się do postulowanej przez model odmienności kształtów odpowiednich krzywych. Z modelu wynika także, że znak i natężenie tych korelacji mogą zależeć od poziomu rozwoju podmiotowego jednostki, co znalazło potwierdzenie w niektórych badaniach empirycznych (por. Gorbatkow, 1997; 2000b; 2001).

Wśród związanych z modelem kolejnych zadań badawczych za ważniejsze można uznać:

1. Bardziej szczegółowe teoretyczne, psychometryczne i empiryczne zbadanie ewaluatywnej funkcji wymiaru integralnej wartości DE.
2. Wyodrębnienie podstawowych stref funkcjonowania jednostki na osi X modelu. Ważne wydaje się uzyskanie odpowiedzi na dwa pytania: (1) czy teoretyczna, zawarta w modelu, wariancja poziomów sprawności pokrywa się z tą, która charakteryzuje większość istniejących populacji w realnym życiu i badanych przez psychologów „normalnych” populacji? (2) czy średnia sprawność w tych populacjach pokrywa się z punktem środkowym 5 osi X proponowanego modelu?
3. Analizę wzajemnych powiązań między zaproponowanym modelem, w którym zakłada się, że głównym czynnikiem determinującym sprawność czynności jest poziom rozwoju poznawczych właściwości jednostki, istotnych dla czynności danej kategorii, a modelami zależności DE od sprawności determinowanej nie tyle umiejętnościami i zdolnościami, ile włożonym wysiłkiem.
4. Analizę wzajemnych powiązań między danym modelem a zaproponowaną przez Heckhausena (1986b, s. 16) asymetryczną modyfikacją wspomnianego wyżej symetrycznego modelu Atkinsona (1965). Zgodnie z nią, największą atrakcyjność dla człowieka mają zadania o podwyższonym stopniu trudności ($P_s = 0,3$), co podobno zgadza się z danymi z badań nad motywacją osiągnięć. Ciekawym przedsięwzięciem byłoby analityczne porównanie koncepcji Heckhausena z zaprezentowanym tutaj modelem, który wskazuje – jako najbardziej satysfakcjonujące – zadania dosyć stabilnie zapewniające stosunkowo wysoki wynik (czyli nie aż tak trudne dla jednostki).
5. Analizę wzajemnych powiązań między modelami ze sprawnością czynności jako zmienną niezależną oraz natężeniem emocji jako zmienną zależną a modelem Yerkesa-Dodsona z przeciwstawnym układem zmiennych.

BIBLIOGRAFIA

- Argyle, M. (1987). *The psychology of happiness*. London: Methuen.
- Argyle, M. (1994). *The social psychology of everyday life*. London–New York: Routledge.
- Atkinson, J. W. (1964). *An introduction to motivation*. New York: Princeton.
- Berlyne, D. E. (1963). Motivational problems raised by exploratory and epistemic behavior. W: S. Koch (red.), *Psychology: A study of a science*, vol. 5. New York: McGraw-Hill.
- Berlyne, D. E. (1971). *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton.
- Bornstein, R. F. (1989). Exposure and affect: Overview and meta-analysis of research, 1968-1987. *Psychological Bulletin*, 106, 265-289.
- Borozdina, L. V. (1985). *Issledovanie urovnia pritiazanij*. Moskwa: MGU.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Chicago: Aldine.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Psychologia optymalnego doświadczenia. Przepływ*. Warszawa: Studio EMKA.
- Czapiński, J. (1988). *Wartościowanie – efekt negatywności. O naturze realizmu*. Wrocław: Ossolineum.

ALEKSANDER A. GORBATKOW

- Czapiński, J. (1994). *Psychologia szczęścia*. Warszawa: Akademos.
- Diener, E., Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Diener, E., Emmons, R. A. (1985). The independence of positive and negative affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1105-1117.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress: 1967 to 1997. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Dymkowski, M. (1993). *Poznanwanie siebie: umotywowane sprawdziany samowiedzy*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Ekman, P., Davidson, R. J. (red.) (1999). *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ellsworth, P. C. (1999). Niektóre z powodów oczekiwania uniwersalnych wyznaczników emocji. W: P. Ekman, R. J. Davidson (red.), *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia* (s. 135-139). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Feldman Barrett, L., Russell, J. A. (1998). Independence and bipolarity in the structure of current affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 4, 967-984.
- Feldman, L. A. (1995). Variations in the circumplex structure of mood. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 806-817.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Frijda, N. H. (2000). Emotions. W: K. Pawlik, M. R. Rosenzweig (red.), *The international handbook of psychology* (s. 207-222). London: SAGE.
- Goldstein, M. D., Strube, M. J. (1994). Independence revisited: The relation between positive and negative affect in a naturalistic setting. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 1, 57-64.
- Gorbatkow, A. A. (1981). *Struktura psihičeskoj dispozicii i jej pozitivno-negatiwnaâ asimmetriâ* (niepublikowana praca doktorska. Leningrad, LGU).
- Gorbatkow, A. A. (1992). Względna wartość pozytywnej i negatywnej postawy a staż zawodowy podmiotu. *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu: Psychologia*, IX, s. 79-85.
- Gorbatkow, A. A. (1997). Rozwój jednostki a współzależność emocji pozytywnych i negatywnych. W: Z. Łoś, A. Oleszkowicz (red.), *Rozwój człowieka i jego zagrożenia w świetle współczesnej psychologii* (s. 50-69). Wrocław-Lubin: Linea.
- Gorbatkow, A. A. (2000a). Efekt negatywności a rozwojowa dynamika emocji. W: R. Derbis (red.), *Jakość rozwoju a jakość życia* (s. 335-343). Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Gorbatkow, A. A. (2000b). Efficiency as a moderator of correlations between positive and negative emotions. *International Journal of Psychology*, 2000, 35, 3/4, 423.
- Gorbatkow, A. A. (2001). Pozitivnyje i negativnyje èmocii: vzaimosvjaź i ejo zavisimost' ot urovnja subjektного razvitiâ individa. *Psychologičeskij Žurnal*, 22, 1, 61-71.
- Harmon-Jones, E. (2000). Cognitive dissonance and experienced negative affect: Evidence that dissonance increases experienced negative affect even in the absence of aversive consequences. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 26, 12, 1490-1502.
- Haber, R. N. (1958). Discrepancy from adaptation level as a source of affect. *Journal of Experimental Psychology*, 56, 106-117.
- Heckhausen, H. (1963). *Hoffnung und furcht in der leistungsmotivation*. Meisenheim: Hain.
- Heckhausen, H. (1986a). *Motivacia i diejatielnost'* (t. 1). Moskwa: Pedagogika.
- Heckhausen, H. (1986b). *Motivacia i diejatielnost'* (t. 2). Moskwa: Pedagogika.
- Herzberg, F. (1966). *Work and the nature of man*. New York: World Publishing Company.
- Herzberg, F., Mausner B., Peterson R., Carwell D. (1957). *Job attitudes: Review of research and opinion*. Pittsburgh: Psychological Service of Pittsburgh.
- Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B. B. (1993). *The motivation to work*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Iaffaldano, M. T., Muchinsky, P. M. (1985). Job and job performance: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 97, 251-273.
- Kahneman, D. (1999). Objective happiness. W: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (red.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (s. 3-25). New York: Russell Sage.
- Kahneman, D., Diener, E., Schwarz, N. (red.) (1999). *Well-being: The foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage.
- Kozielecki, J. (1986). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: PWN.
- Kozielecki, J. (1995). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: PWN.
- Larsen, R. J., Ketelaar, T. (1991). Personality and susceptibility to positive and negative emotional states. *Journal of Personality and Social Psychology* 61, 1, 132-140.
- Lazarus, R. S. (1975). The self-regulation of emotions. W: L. Levi (red.), *Emotions – Their parameters and measurement* (s. 553-561). New York: Raven Press.
- Lazarus, R. S. (1999). Ocena poznawcza. W: P. Ekman, R. J. Davidson (red.), *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia* (s. 183-190). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Levenson, M. R., Aldwin, C. M. (1994). Aging, personality and adaptation. W: V. S. Ramachandran (red.), *Encyclopedia of human behavior* (vol. 1, s. 47-57). San Diego: Academic Press.
- Lightsey, O. R. (1996). What leads to wellness? The role of psychological resources in well-being. *The Counseling Psychologist*, 24, 589-735.
- Łukaszewski, W. (1974). *Osobowość: struktura i funkcje regulacyjne*. Warszawa: PWN.
- Łukaszewski, W. (1978). *Struktura „ja” a działanie w sytuacjach zadaniowych. Empiryczne studium nad funkcjami osobowości*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.

SPRAWNOŚĆ CZYNNOŚCI A DOBROSTAN EMOCJONALNY JEDNOSTKI

- Magun, V. S. (1983a). *Potrebnosti i psichologiiâ social'noy deâtel'nosti lichnosti*. Leningrad: Nauka.
- Magun, V. S. (1983b). Dva tipa sootnošeniâ produktivnosti truda i udovletvorënnosti rabotoj. *Sociologičeskie Issledovaniâ*, 4, 64-71.
- Malcuit, G., Pomerleau, A., Lamarre, G. (1988). Habituation, visual fixation and cognitive activity in infants: A critical analysis and attempt at a new formulation. *Cahiers de Psychologie Cognitive*, 8, 5, 415-440.
- Mandler, G. (1982). The structure of value: Accounting for taste. W: M. S. Clark, S. T. Fiske (red.), *Cognition and affect* (s. 205-221). New York: Academic Press.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Muchinsky, P. M. (1987). *Psychology applied to work: An introduction to industrial and organizational psychology*. Chicago, Illinois: The Dorsey Press.
- Myers, D. G., Diener, E. (1995). Who is happy? *Psychological Science*, 6, 10-19.
- Obuchowski, K. (1970). *Kody orientacji i struktura procesów emocjonalnych*. Warszawa: PWN.
- Pawlow, I. P. (1952). *20 lat badań wyższych czynności nerwowych (zachowania się) zwierząt*. Warszawa: PZWL.
- Petty, M. M., McGee, G. W., Cavender, J. W. (1984). A meta-analysis of the relationship between individual job satisfaction and individual performance. *Academy of Management Review*, 9, 712-721.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Bommer, W. H. (1996). A meta-analysis of the relationship between Kerr and Jermier's substitutes for leadership and employee job attitudes, role perceptions and performances. *Journal of Applied Psychology*, 81, 380-399.
- Price, D., Barrell, J. (1984). Some general laws of human emotion: Interrelationship between intensities of desire, expectation and emotional feeling. *Journal of Personality*, 52, 170-189.
- Reis, H. T., Sheldon, K. M., Gable, S. L., Roscoe, J., Ryan, R. M. (2000). Daily well-being: The role of autonomy, competence, and relatedness. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 26, 4, 419-436.
- Reykowski, J. (1992). *Procesy emocjonalne. Motywacja. Osobowość*. Warszawa: PWN.
- Ribot, T. (1906). *Logika čuvstv*. St. Peterburg: Izd-vo O.N. Popovoj.
- Robins, R. W., John, O. P. (1997). The quest for self-insight: Theory and research on accuracy and bias in self-perceptions. W: R. Hogan, J. A. Johnson, S. R. Briggs (red.), *Handbook of personality psychology* (s. 649-679). New York: Academic Press.
- Robbins, S. P. (1998). *Zachowania w organizacji*. Warszawa: PWE.
- Rodin, M. J. (1978). Liking and disliking. Sketch of an alternative view. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 473-478.
- Rothenbacher, F. (1990). Die subjektive und sozialpsychologische Dimension in der Geschichte der empirischen Sozialforschung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 42, 3, 525-546.
- Rubinsztejn, S. L. (1962). *Podstawy psychologii ogólnej*. Warszawa: KiW.
- Rusałova, M. N. (1979). *Èksperimental'noje issledovanie èmocional'nyh reakcii čeloveka*. Moskwa: Nauka.
- Russell, J. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 1161-1178.
- Russell, J. (1989). Measures of emotion. W: R. Plutchik, H. Kellerman (red.), *Emotion. Theory, research, and experience* (vol. 4, s. 83-111). Toronto: Academic Press.
- Scherer, K. R. (1999). Wystąpienie emocji zależy od istotności zdarzenia dla hierarchii celów / potrzeb organizmu. W: P. Ekman, R. J. Davidson (red.), *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia* (s. 199-202). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Schimmack, U., Diener, E. (1997). Affect intensity: Separating intensity and frequency in repeatedly measured affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1313-1329.
- Seligman, M. (1993). *Optymizmu można się nauczyć*. Poznań: Media Rodzina of Poznań.
- Shore, L. M., Martin, H. J. (1989). Job satisfaction and organizational commitment in relation to work performance and turnover intentions. *Human Relations*, 42, 625-638.
- Simonov, P. V. (1966). *Čto takoje èmocia?* Moskwa: Nauka.
- Simonov, P. V. (1970). Information theory of emotions. W: M. B. Arnold (red.), *Feelings and emotions* (s. 145-150). New York: Academic Press.
- Simonov, P. V. (1975). *Vysšââ nervnaâ deâtel'nost' čeloveka. Motivacionno-èmocional'ne aspekty*. Moskwa: Nauka.
- Sedikides, C., Strube, M. J. (1997). Self-evaluation: To thine own self be good, to thine own self be sure, to thine own self be true, and to thine own self be better. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (vol. 29, s. 209-269). New York: Academic Press.
- Sonnemans, J., Frijda, N. H. (1995). The structure of subjective emotional intensity. *Cognition and Emotion*, 8, 329-350.
- Tellegen, A., Watson, D., Clark, L. A. (1999). Further support for a hierarchical model of affect. *Psychological Science*, 10, 4, 306-308.
- Tesser, A., Leone, C. (1977). Cognitive schemas and thought as determinants of attitude change. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13, 340-356.
- Vilunas, V. K. (1976). *Psichologiiâ èmocional'nyh àvlenij*. Moskwa: MGU
- Vilunas, V. K. (1990). *Psichologičeskie mehanizmy motivacii čeloveka*. Moskwa: MGU.
- Vroom, V. B. (1964). *Work and motivation*. New York: Wiley.
- Warr, P. (1999). Well-Being and the workplace. W: D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz (red.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (s. 392-412). New York: Russell Sage.
- Watson, D., Tellegen, A. (1985). Toward a consensual structure of mood. *Psychological Bulletin*, 98, 219-235.
- Watson, D., Clark, L. A., Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 6, 1063-1070.
- Watson, D., Wiese, D., Vaidya, J., Tellegen, A. (1999). The two general activation systems of affect: Structural findings,

ALEKSANDER A. GORBATKOW

- evolutionary considerations and psychological evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 5, 820-839.
- Wojciszke, B., Banaśkiewicz, R. (1989). Zróżnicowanie emocji przeżywanym w kontaktach interpersonalnych. *Przegląd Psychologiczny*, 32, 4, 879-897.
- Wundt, W. (1880). *Osnovy fiziologičeskoj psihologii* (t. 2). Moskwa: BJ.
- Wundt, W. (1912a). *Očerki psihologii*. Moskwa: Knigoizdatel'stvo.
- Wundt, W. (1912b). *Vvedenie v psihologiiû*. Moskwa: Kosmos.
- Yadov, V. A. (red.) (1977). *Social'no-psihologičeskij portret inženera*. Moskwa: Mysl'.
- Zajonc, R. B. (1968a). Attitudinal effects of mere exposure. *Journal of Personality and Social Psychology* (Monograph Supplement), 9, 1-27.
- Zajonc, R. B. (1968b). Cognitive theories in social psychology. W: G. Lindzey, E. Aronson (red.), *Handbook of social psychology* (vol. 1). Reading, MA: Addison-Westley.